

ACHCHIQ BODOM (PRUNUS AMYGDALUS) GA YA'NI YOVVOYI BODOMGA MADANIY NAVLARINI PAYVAND QILISH

*Xalilova F.Sh. – qishloq xo'jaligi fanlari falsafa doktori,
Talaba – Erkaboyev Furqat Eshqurbon o'g'li*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bodomning xususiyatlari hamda achchiq bodom, ya'ni yovvoyi bodomga madaniy navlarini payvand qilishning maqsadi, payvand qilish jarayonida e'tibor berish kerak bo'lgan jihatlar, payvandning asosiy afzalliklari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: bodom, payvand, iskana payvand, payvandtag, payvandust, nav qalamchasi.

Bodom asosan, shirin mag'zi uchun yetishtiriladi. Bodom mag'zi iste'mol qilinadi, konditer sanoatida, moyi tibbiyotda, achchiq mag'iz bodomdan olinadigan efir moyi kosmetika sanoatida, po'chog'i likyor, konyak va vinolar rangi va ta'mini yaxshilashda ishlatiladi.

Bodom daraxti bo'yi 6–10m, shox-shabbasi piramidasimon yoki tarvaqaylagan, ildiz tizimi yaxshi rivojlangan. Barglari nashtarsimon. O'suv va meva novdalari chiqaradi. Erta bahorda, barg chiqarishdan oldin gullaydi. Guli oq yoki pushti, ikki jinsli. G'oyat yorug'sevar va qurg'oqchilikka chidamli. Chetdan changlanganda yaxshi hosil beradi. Mevasi (bodomi) pust (pishganda yorilib ketadi) bilan qoplangan qattiq qobikli danak (yong'oqcha). Iyul—sentabrda pishadi. Bodomi 0,5—4 g (mag'zi 12—80%). Magzi tarkibida 35—67% yog', 30% gacha oqsil moddalar, shuningdek qand, yelimsimon moddalar (achchiq Bodom tarkibida 2,5% gacha amigdalini) bor. Po'chog'i naviga qarab yupqa (g'alvirak), o'rtacha va qattiq, mag'zi shirin yoki achchiq bo'ladi.

Bodom 100, hatto 130 yilgacha yashaydi. Ko'chati danak mevalilar (shaftoli, olcha, o'rik) yoki achchiq bodom danagini ekib olingan nihollarga shirin bodom navlarini payvand qilish yo'li bilan yetishtiriladi. Bodom issiqsevar, qurg'oqchilikka o'ta chidamli, kserofit o'simlik bo'lganligi sababli yiliga 500-700 mm dan ziyod yog'in yog'adigan Toshkent, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarining tog' va tog'oldi qiyaliklarida qadim zamonlardan beri o'sib hosil berib keladi. Ko'chat kuzda yoki bahorda 8×6, 8×8, 10×10 m sxemada ekiladi. Soz va toshloqi tuproqli, sug'oriladigan bo'z yerlarda yaxshi o'sadi. Ekilgan yili 8—10-marta, hosilga kirgach, 4—6 marta sug'oriladi. Shox-shabbasiga siyrak yarusli, ba'zan kosasimon shakl beriladi. Daraxti 4—5 yildan boshlab meva beradi. 12—15yili to'liq hosilga kiradi. Bir tupidan 60–80 kg gacha hosil olinadi. Daraxti 20—25° sovuqqa bardosh beradi.

Payvand qilish usulida bu qalamcha payvandust (ustki qismi), deb yuritiladi. Payvandust o'ziga turdosh yoki turiga yaxshi bo'lgan boshqa bir ko'chat asosi (payvandtag) bilan biriktiriladi. Payvandtagning o'zidagi har qanday ko'karish to'xtatiladi va u ildizli asosga mos keladi. Payvandust esa rivojlanib daraxt tanasi va shoxlarini hosil qiladi. Ildiz otib rivojlangan qalamchalar va payvand qilingan daraxtlarda payvandustdan ko'kargan qism ota-ona daraxt klonlarini olib boradi. Payvand qilish orqali payvandtag va ko'paytirilishi lozim bo'lgan nav qalamchasi o'zaro birikuvi muvaffaqiyati ta'minlanadi.

Payvand qilish jarayonida e'tibor berish kerak bo'lgan jihatlardan yana biri bu - payvandust va payvandtagning o'zaro mutanosibligi, ya'ni bir-biriga mos tushishidir. Bunday mutanosiblik, himoya turdosh ko'chatlarga xos bo'lib, ayrim bir-biriga yaqin bo'lgan turli daraxtlarda mavjud. Payvandtag uchun ko'pincha, payvandust navi mevasi urug'idan unib chiqqan ko'chatlardan foydalaniladi. Bunday ko'chatlarni yetishtirish arzon va kam chiqim bo'lib, ildizlarning tuproqda mustakam joylashuvi daraxt rivoji uchun qo'shimcha yutuqdir. Shu bilan birga, unib chiqqan ko'chatlar o'zgartirishdir. Hozirgi kunda barcha mevali daraxt turlari va ayrim manzarali daraxt turlari payvand qilish usuli bilan ko'paytiriladi. Lekin tok, anjir, zaytun, atirgul va olxo'rining ayrim navlari qalamchalar orqali yaxshiroq ko'payadi. Payvand qilishdan maqsad, payvandust payvandtag bir-birining o'zaro birikib, butunlikda rivolanishini ta'minlashdir.

Iskana payvand - bog'dorchilikda payvandtagni iskana (yoki o'tkir pichoq) bilan yorib, unga novda (payvan-dust)ni suqish yo'li bilan qilinadigan payvand. Asosan, bahorda, kurtaklar uyg'onmasdan oldin o'tkaziladi. Yovvoyi bodom nav tarkibini iskana payvand yo'li bilan o'zgartirish va yaxshilash mumkin. Iskana payvand asosan, nihollarni madaniylashtirish va daraxt navini yangilash yoki bitta daraxtda bir necha xil navdagi meva hosil qilish uchun ishlatiladi. Bunda payvandtagda o'sish harakati boshlanishi bilan payvandlash amalga oshiriladi.

Yovvoyi bodomga madaniy qoqi va qog'ati navlarini payvandlashda uning ustki qismi kesib tashlanib, tanasida ko'ndalang yoriq (yorma) hosil qilinadi. Maxsus pichoq yoki pona bilan uning yorig'ini ochib turish talab etiladi. Payvandust 2-4 bo'g'inli qilib qirqib olinadi. Uning ustki tomoni kurtakdan 2-3mm teparoqdankesilgan bo'lishi lozim. Ostki tomoni esa qiya qilib ikki tomondan yo'nildi va payvandtagdagi yoriqqa o'rnatiladi, bunda payvandtag va payvandust po'stlari bir-biriga mos tushishi lozim.

So'ng pona sug'urib olinadi va payvandtag payvandustni mahkam tutib qoladi. Payvandtagning qismasiga bog' mumi yoki oddiy loy chaplanadi va plyonka tasma bilan bog'lab qo'yiladi. Payvandustning kamida ikkita kurtagi ulangan joydan yuqorida bo'lishi lozim. Bu usuldan daraxtlar navini yangilashda ham foydalaniladi. Payvandning

sifatli chiqishida to'qimalarning rivojlanishi hamda ulangan joyning bitib ketishi uchun zarur shart-sharoit yaratilishi zarur.

Payvandning muvaffaqiyatli chiqishi uchun quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

- payvandtag kuchga kirgan holatida bo'lishi;
- payvandust sifatli bir yillik payvand olish va vaziyatdan kelib chiqib payvand qilish vaqtini to'g'ri olish;
- payvanddan keyingi to'g'ri parvarishlash ham muvaffaqiyatga erishishning ajralmas bo'laklaridir.

Payvandning ayrim zarari ham yo'q emas. Ulardan eng muhimi - payvand qilinayotgan har ikki o'simlikning bir-biriga mos yoki mos emasligi bilan bog'liq masaladir. Uni to'g'ri hal etish uchun payvandtagga qanday o'simlik navi payvand qilishni yaxshi bilish kerak. Payvand qilishda ko'p bir xil o'simlikning turli navlaridan foydalaniladi. Payvandning sifati payvandtag va payvandust to'qimalarning to'g'ri ulanishiga ham bog'liqdir. Bunda o'simlik po'stlog'i tagidagi tez o'sishni xususiyatiga ega kambiy qatlamlarining bir-biriga mos kelishi talab qilinadi. Aks holda, o'simlikning kesilgan joyi va to'qimalarning qurib qolishi bilan payvandtag bilan payvandustning ulanishi qiyinlashadi. Nazariy jihatdan qaraganda, payvand yil davomida qilinishi mumkin. Ammo, bog'dorchilik amaliyotida payvand uchun eng qulay vaqt - bahor fasli hisoblanadi.

Payvandning asosiy afzalligi bo'lgan o'simlikni ishlab chiqarishning bu usuli ikki o'simlikka xos bo'lgan ijobiy xususiyatlarni yangidan hosil bo'ladigan o'simlikda mujassamlashtirib beradi. Qolaversa, payvand yo'li bilan turli iqlim sharoitiga, haddan tashqari nam, sho'rlangan, ishqorli yerlarga mosalashuvchan va albatta, zararkunanda va kasalliklarga chidamli molashuvchan turli-tuman manzarali daraxt navlarini o'stirish mumkin. Payvandning yana bir muhim afzalligi, u payvandtagga bir necha payvandustni qo'shpayvand imkoniyatini yaratadi. Payvandga xos bu xususiyatni qator o'simliklarga, xususan mevali daraxtlarga qo'llash ayniqsa, yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.M. Namozov., Y.X. Yuldashov. Oddiy bodom–prunus Amygdalus batsch ni yetishtirish agroteknologiyasi asoslari. Science and innovation, (Special Issue), 2022.
2. J.M. Namozov., Y.X. Yuldashov. Oddiy bodom – Prunus amygdalus Batsch ning bioekologik xususiyatlari. Guliston davlat universiteti
3. Тўхтаев, Б. Ё., Маҳкамов, Т. Х., Тўлаганов, А. А., Маматкаримов, А. И., Маҳмудов, А.В., & Аллаяров, М. Ў. (2015). Доривор ва озуқабоп ўсимликлар плантацияларини ташкил қилиш ва хом ашёсини тайёрлаш бўйича йўриқнома.
4. Щепотьев, Ф., Рихтер, А., Павленко, Ф., Молотков, П., Кравченко В., Ирошников, А. (1985). Орехоплодовые лесные и садовые культуры., Москва: (84 с).
5. Озолина, Г. (1990). Орехоплодные в Узбекистане, Тошкент: (125 с).